

Sárossy, Štefan: Kaštieľ vo Veľkom Šariši. Veľký Šariš, 2010, 104 p.

A kötet a nagysárosi Rákóczi-kastély történetét, képanyagát s a rá vonatkozó adatolást és emlékeket foglalja össze.

A III. Andrástól nyert 1299-es kiváltságlevélbe, amelyet Róbert Károly 1314-ben megerősített mint felmentést a várispánság joghatósága alól, Eperjesen kívül Kisszeben és Nagysáros is fel volt véve, tehát várossá avatott; ezt később elvesztette, s csak a közelmúltban vált ismét azzá. Történelme egybefonódott a Rákócziak történelmével. A tárgyalás elején áll a Rákóczi-család genealógiája, a vár és a kastély Houfnaglius-féle (és színezett) grafikája, a Rákócziak történelmi szerepének tömör ismertetése, majd a kastély több fényképfelvétele. A kastély építése valószínűleg az eperjesi Rákóczi-palota építetője, II. Rákóczi Zsigmond megjelenése előtt történt, aki 1608-ban szerezte meg nagysárosi birtokait, s ő lehetett első lakója is, ugyanabban az évben halála után fiának, Pálnak a tulajdonává vált; ő felnőtt korában folytathatta az építkezést az egyik szárny által. Archeológiailag a legrégebb a 14. században épült Szent Kunigunda-kápolna; tehát még a Rákócziak előtti, családi „templomként” leginkább Rákóczi testvére, Aspremont Júlia gondozta, a Szent Erzsébet-kápolnát Rákóczi Erzsébet, II. Rákóczi Ferenc másodfokú nagynénje építtette a 17. század harmadik harmadában vagy a 18. század elején. Déli falánál van báró Luzsényszky József sírja. Az 1881-ben lezajlott pisztolypárbajban szerelmi vetélytársa, Gundelfinger Gyula golyója szíven találta (*Gymnasiológia* című kötetünkben [Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó] említjük a 171. lapon Kvitovszky Ighác feldolgozását az eseményt megörökítő emlékszólopról a *Zabíjanán*; a szerző nem ismeri a nevét).

A kastély és a kápolnák alapítása több hozzárendelést feltételez. A kastély homlokzati bejárata előcsarnokba nyílik, amelyből lép-

csők vezetnek az emeleti helyiségekbe, lakosztályába; egyikében II. Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án a császári katonák letartóztatták, ahogy azt Benczúr Gyula festménye örökítette meg, feleségének, Amália Sarolta hesseni hercegnő ágya mellett. II. Rákóczi Ferenc a kastélyban volt beiktatva Sáros vármegye örökös főispánjaként 1694-ben. Sároset kedvelte a legjobban, s itt telepedett le feleségével. Letartóztatásakor először eperjesi székházába vitték, s felesége vele ment. A hagyomány szerint a kastélyból menet a *Kopanina-dombon* megálltak, Rákóczi kiszállt a kocsiból, s visszatekintve a völgybe, imádkozott. A nagysárosiak e helyütt keresztet állítottak fel. A képek az 56–57. oldalon, valamint a 62–63. lap számítógépes összeállítása mind ezt ábrázolják.

A nagysárosi reneszánsz kastélyt 1948-ban felújították, s az leégett. A feltevés, hogy a tűz a „Varos”-ban keletkezett, s a szél által átcsapott rá, teljesen alaptalan; építőanyagát később szétszedték s felhasználták, a letisztított téglákat árusították is. Csak egyik gazdasági épülete maradt meg, amely ma lakóház.

A Rákóczi-család története s mindaz, ami emlékeztet rá, az ország és Nagysáros történelmének kimagasló eleven hagyományként érvényes része. A kiadvány albumszerűen hozza a vár, a kastély, a kápolnák és a többi emlék fényképét, rajzát, a festményeket (*Jolana Lenžová* nagysárosi festőnő, *Bartolomej Janek*, *ThDr. Jozef Leščák*, *Miskovszky Viktor* alkotásait; egy ismeretlen festőnek a kastélyt és a várat a háttérben ábrázoló műve a szerző tulajdona; 91. p.). A Rákóczi-alumból *Morelic F. I.* rajzát közli. S nem hiányzik Dudits Andornak a kassai dóm északi bejárata fölötti falképe, amely II. Rákóczi Ferenc életútját jeleníti meg. *Kaminský*, eperjesi szobafestő a kastélyt és kápolnáját a várral felettük egy nagysárosi ház falára festette.

Fényképen láthatjuk a város legrégebb hársfáját, amelyet a kastély arborétumában 2006-tól tábla jelöl; a kastélyhoz tartozó gesztenye- és hársfasort 1990-ben ki kellett vágni. A kastély helyét, jellemzését, képét tábla adja meg 2007-ből. Emlékkő is jelölte, de miután megsérült, a város depozitumába került. Az

emlékanyagot a város múzeumában őrzik. Egy új utcát a vár felé a nagysárosiak Rákóczi utcának nevezték el (2007).

Nagysáros és a megye küldöttsége 1906-ban, Rákóczi hamvainak hazahozatalakor a kassai dóm kriptájába, részt vett az ünnepeken, s hasonlóképpen a százéves évforduló alkalmából 2006-ban a város képviselője a polgármesterrel az élen a Dóm északi oldalán levő emléktáblánál szlovák nemzeti színű szalaggal díszített virágcsokrot helyeztek el Nagysáros (Velký Šariš) felirattal. A nagysárosiak hűségét a Rákócziakhoz és saját múltjukhoz a kötet sokoldalúan gazdagítja.

A vár falait és tizennégy bástyáját jelenleg igyekeznek felújítani. Lakóépülete, „Donjonja” erősen lepusztult; a munkálatok és a tervek mozgalommá fejlődtek, jelentőségére az idei július 10-i „várfevonulás” hívja fel a figyelmet. Tudjuk, hogy IV. Béla a tatároktól elszenvedett vereség után itt keresett menedéket, s a vár a megye központja és főispáni székhelye lett. A 70-es, 80-as évek átadásait benne folytatni fogják. (A vár, a kastély és környéküknek nyomtatott képe a várból származó faanyagból készült s ilyenemű vasból szegecselts keretben e sorok írójának szobájában függ.)

A cemeitei *Petőfi-bükkfát* az elmúlt év (2010) júliusának utolsó hetében a vihar kidöntötte (fényképét lásd a *Gymnasiológia* képanyagában, jegyzet a 150. lapon). A helyi szlovák folyóiratokban több írás jelent meg erről. Petőfi Eperjesen 1845-ben majd egy hónapig tartózkodott, a városban utca viseli a nevét, a költői hármasonyennek a *Willecz-hegyen* emlékoszlopa van. A cemeitei bükk, amelyet csodáltak, s talán verselt is alatta, közel kétszáz évet ért meg. „Legendája” szerint a kollégium diákjai rá és két szomszédos fába vésték az *Erdei lak* költői verseny résztvevőinek nevét 1864-ben. A mindmáig Petőfi-bükknek minősített azonosítása az eredetivel azonban fiktív. A három fát 1945-ben kivágták, s egy másik bükk lett Petőfié. S ezt mint a leg-hatalmasabbat és legöregebbet tették meg 1970-ben védetté. De korát és állapotát tekintve az erdészek ledölte előtt egy évvel indítványozták a védetség megszüntetését.

Dr. Pavel Hagyari, a város polgármestere, épen maradt fájából „költői padot” szándékolt

faragtatni a város parkjának részére, anyaga azonban teljes egészében erre alkalmatlannak bizonyult. A költői köztudat és ihlet fennmaradása végett legendájának jegyében „létezését” táblán tüntetik fel. (Megléteének valós körülményeit Andrej Petruš az eperjesi *Večerník*ben két cikkében tisztázza [2010. július 30.; 2011. április 12.]).

Eperjesen a tűzéraktanya előtti ligetben állt *Erzsébet királynő* bronz mellszobra, amelyet az első világháború után ledöntöttek. A szobrot 2010 nyarán a város parkjának legelőkelőbb helyén állították vissza.

Az alábbi „keleti híradásból” nyilvánvaló a magyar-szlovák viszonyban a kölcsönös tisztelet, pártolás és kedvezés esélye. A nagysárosiaknak az ismertetett kötetből kiolvasandó magatartása példamutató. Igazolása annak, hogy az értékek vállalása a közös múltból gazdagítja a nemzeti-nemzetiségi hagyományt, s a jelen problémák megoldásában és a jövőben sem mellőzhető.

Zeman László

Hetényi, Martin: (Zjednotená) maďarská strana na Slovensku 1939-1945. Nitra, UKF, 2011, 307 p.

A szlovákiai magyarok történetének második korszaka, amely az első bécsi döntéssel vette kezdetét és a második világháború végéig tartott, történetírásunk talán legelhanyagoltabb szakasza. Igaz, miután 1938 novemberében a magyarok által lakott dél-szlovákiai területek többsége visszakerült az anyaországhoz, csupán Pozsonyban, Nyitrán és a környékén, valamint a nagyobb városokban maradtak jelentősebb magyar közösségek: az 1938. december 31-i váratlanul bejelentett népszámlálás szerint 67 502 fő, akik Szlovákia több mint 2600 települése közül csupán 24-ben alkottak többséget. Ám ez a viszonylag kis létszámú közösség is többet érdemelne, mint amennyit a történetírás eddig vele foglalkozott.

Persze ezen a szakmai hiátuson nem feltétlenül kell csodálkozni, hiszen a szlovák állam (1939–1945) korszaka a rendszerváltás előtti évtizedekben eleve kevésbé kutatható időszak volt. A marxista történetírás meg-

elégedett a tisói rendszer címkeszerű lefasisztázásával, s csupán a szlovák nemzeti felkelésnek tulajdonított – a valós súlyánál sokkal nagyobb – figyelmet. 1989 után Tiso állama ugyan a szlovák történetírás és közvélemény figyelmének középpontjába került, aminek kísérőjelenségeként a totalitárius rendszer iránti nosztalgia is megjelent, ám a kutatólám-pák fénye a korabeli szlovákiai magyar kisebbség életét továbbra is elkerülte. Jól jelzi ezt, hogy Dušan Kováč Szlovákia történetéről írt szintézisében a korszakot tárgyaló 40 oldalnyi terjedelemből talán ha két mondatot kap a magyar kisebbség. S nem feltétlenül csak azért, mert a szlovák történetírás amúgy is szereti etnikailag homogénnek láttatni a mai Szlovákia területét, s hajlamos elfeledkezni arról, hogy ez a terület mindig is soknemzeti-ségű volt, hanem egyszerűen azért, mert érdemi kutatások hiányában többet ennél a két mondatnál nem is lehetett tudni a témáról.

De a magyar és a szlovákiai magyar történetírásnak nem volt kedvence ez a korszak, hiszen érdemben csupán a kitűnő mű- és szakfordító, G. Kovács László foglalkozott a szlovákiai magyarok korabeli történetével. Az ő két tanulmánya (*Magyarok Szlovákiában 1939–1945; A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben 1939–1945*) ugyan máig kiinduló- és viszonyítási pontja minden e témában születő dolgozatnak, de csak a kezdetét jelenti a mélyebb kutatásoknak. G. Kovács László mellett Molnár Imre érdemel mindenképpen említést, hiszen az Esterházy Jánosról szóló monográfiáiban magának az érintett korszaknak a képét is felvázolja, másrészt pedig Esterházy személyében a kor szlovákiai magyar történetének kulcsszereplőjét mutatja be.

Az utóbbi években, néhány fiatal szlovák történész-kollégának köszönhetően, a szlovenszkói magyarság korabeli történetének regionális vonatkozásai is a figyelem középpontjába kerültek. Az itt tárgyalt monográfia szerzője, Martin Hetényi elsősorban a Nyitra vidéki magyar lakosság, Martin Pekár pedig az Eperjesen és környékén élő magyarok politikai-társadalmi törekvéseivel kapcsolatban publikáltak. A korszak egészét felölelő, monografikus jellegű munka azonban most először jelent meg a témában a nyitrai

Konstantin Filozófus Egyetem docensének, Martin Hetényinek a tollából.

A (*Zjednotená*) *maďarská strana na Slovensku 1939-1945* c. könyv, mint címe is elárulja, lényegében nem a szlovákiai magyarság korabeli történetét, hanem a magyar közösség egyetlen engedélyezett pártjának, a Szlovenszkói Magyar Pártnak (a továbbiakban: Magyar Párt) a történetét kívánja bemutatni. Mégsem lehet csupán valamiféle szikár párttörténetnek tekinteni, hiszen mint Hetényi kutatásaiból kiderül, 1942-ben a pártnak mintegy 30 ezer regisztrált tagja volt, vagyis minden második szlovákiai magyar. Ha pedig csupán a felnőtt férfi lakosság tekintetében vizsgálánánk ezt a számot, azt látnánk, hogy szinte minden magyar családfenntartó a Magyar Párt tagja volt. Ez ma elképzelhetetlen mértékű azonosulása egy közösségnek egy politikai párttal. Csakhogy a Magyar Párt nem csupán s elsősorban nem a mai értelemben vett politikai párt volt, hanem sokkal inkább érdekvédelmi szervezet, amely valódi politikai tevékenységet és munkát ugyan nem végezhetett, ehelyett azonban erőteljes szociális tevékenységet fejtett ki (gondoskodott a rászoruló családokról, üdültette a szegény gyerekeket, téli gyűjtéseket szervezett), s szervezte a magyar kulturális életet is. Vagyis amikor Hetényi párttörténetet ír, óhatatlanul is egy közösség életének gerincét adó szervezetről beszél, még ha a munkában a szemlem- és kultúrtörténeti szempontok a háttérbe szorulnak is.

Hetényi figyelme mindazonáltal nem a pártnak a magyar közösségen belüli pozíciójára vagy épp a párton belüli személyi viszonyokra irányul, hanem – amellet, hogy kitűnő és aprólékos képet ad a Magyar Párt szervezeti felépítéséről – elsősorban az állam és a párt viszonya érdekli. A Szlovenszkói Magyar Párt ugyanis – Hlinka Szlovák Néppártja és a Kárpátinémét Párt mellett – nemcsak a totalitárius állam három engedélyezett pártjának egyike volt, az állambiztonsági szervek szigorú felügyelete alatt is állt. A szerző pedig gondos és aprólékos kutatómunkával feltárta azokat a retorziókat, amelyek működése öt éve alatt a pártot és tagjait érték, s ezeket konkrét példákat felmutatva az olvasók elé is tárja. Arra nézve pedig, hogy miként viszonyult a szlovák államhatalom min-

denféle magyar megnyilvánuláshoz, álljon itt a szerző által feltárt gölncibányai eset. Ebben a nagy múltú kisvárosban ugyanis 1942-ben a helyi csendőrök azért jelentette fel a magyar párt tagjait, mert a Magyar Klaszszikusok sorozat Petőfi összes verse című kötetét terjesztették. Az eljárás során az összes 96 példányt elkobozták, négy személyt pedig mintegy két hétre le is tartóztattak.

Mint jeleztem, Hetényit a szlovákiai magyar társadalom belső viszonyrendszere, struktúrája, mozgásai viszonylag kevésbé érdeklik, mert ha nem így volna, akkor jobban kihasználta volna azokat az egyébként eléggé beszédes adatokat, amelyeket a levéltárak mélyéről kibányászott. Így például táblázatba foglalt felsorolást közöl a magyar nemzetiségű szlovák állampolgárok tulajdonában levő vállalkozásokról. Ebből egyebek között kiderül, mely településeken hány magyar vállalkozás működött, s azok milyen jellegűek voltak. Egy másik táblázat a korszak magyar nyelvű sajtójának statisztikáját tartalmazza, de települési szintre lebontva megismerhetjük a könyvből a Magyar Párt helyi szervezetei elnökeinek nevét és foglalkozását is. Olyan értékes adatokat közöl tehát a szerző, amelyek további kutatások, elemzések kiindulópontjaként szolgálhatnak – s bizonnyal fognak is.

Hetényi könyvét a témához való alázatos és tisztességes hozzáállás jellemzi. Nem misztifikál, nem glorifikál és nem démonizál – sem Esterházyt sem mást. Nem az a célja ugyanis, hogy ítéletet mondjon a korabeli szlovenszkói magyar politika szereplői fölött, sem pedig hogy boldoggá avassa őket. Hetényi egyszerűen csak közli – bár természetesen a megfelelő történelmi kontextusba ágyazva – azokat az információkat, amelyek az általa feltárt forrásokból kiolvashatók.

Tárgyszerűen elemzi a Magyar Párt szerepét és magatartását is, hiszen a szlovák közvéleményben és olykor a szakmában is meghonosodott olyan torz beállításokkal szemben, amelyek a fasizmussal való kollaborációval vádolják meg Esterházyt és pártját, ő a valóságnak megfelelően azt hangsúlyozza, hogy a magyar párt „elsősorban a nemzeti eszmére építkezett, amely mellett a keresztény és szociális elem is hangsúlyos szerepet kapott”.

Martin Hetényi nem esik abba a hibába, amelybe oly sok kollégája, akik keményen bírálják az első csehszlovák köztársaság időszakát illetően Prágának a szlovákokkal szembeni magatartását, ám a magyarokkal szembeni politikáját jónak minősítik. Hetényi látja, hogy a masaryki demokrácia előnyei mellett is számos sérelmet okozott a magyarságnak, s ezért is minősíti Prága nemzetiségi politikáját kétarcúnak, ami egyben jelzi a szlovák történetírás elmozdulását a korábbi meglehetősen merev pozíciókból. De nem takargatja a szlovák állam magyarokkal szembeni hibáit sem, hiszen szó szerint a következőket írja: „A korabeli szlovák kisebbségi politikát egyáltalán nem nevezhetjük igazságosnak, sőt egyes területeket illetően a bűnöző jelzőt illeszthetjük elé.”

Persze Martin Hetényi munkájával is lehetne és kell is vitatkozni, hiszen a hangsúlyai olykor máshová esnek, mint ahová egy magyar történész tenné őket, s olykor más következtetéseket is von le. De ezek olyan különbségek, amelyek nem csak hogy természetesen a tudomány világában, de azzal, hogy tárgyszerű vitára készítetnek, előre is viszik a tudományt. Így lehet és kell is vitatni a szerző azon közlését, mely szerint Magyarországon ebben az időben 700 ezer szlovák élt (151. p.). Ez a szám ugyanis még akkor is jelentősen túldimenzionált, ha elfogadjuk azt, hogy a korabeli magyarországi népszámlálások alulmérték a szlovákok számát. Vagyis az, hogy 1941-ben csupán mintegy 75 ezer fő vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, szerintünk sem fedi a valóságot. De ahhoz, hogy ebből 700 ezer legyen, a népszámlálások eredményeinek teljes elvetése szükségeltetik, márpedig azt a szerzőnek is tudnia kell, hogy bármilyen fenntartásokkal szemléljük is a huszadik századi censusokat (beleértve a csehszlovákiai népszámlálásokat is), eredményeik az alapvető irányokat mégiscsak kijelölik. Egyébként is, az az érzésem, ha a második világháború idején nem valahol 100 és 200 ezer közötti, hanem 700 ezres lett volna a magyarországi szlovákság, a háború utáni csehszlovák propagandának bedőlve nem 95 ezren, hanem akár kétszer annyian is jelentkeztek volna a lakosságcsere keretén belül Csehszlovákiába.

Talán egyetlen mozzanat esetében érzem, hogy a szerző túlságosan is ragaszkodott a szlovák történetírás meghaladásra ítéltetett konvencióihoz. Az első bécsi döntés kapcsán ugyanis azt írja, hogy az új határokról „nem statisztikai adatok, gazdasági és történelmi érvek döntöttek, hanem a nagyhatalmak érdekei...” (23. p.) Elismerve azt, hogy az államhatárok megállapításában a nagyhatalmi érvek sokszor nagyobb szerepet játszanak, mint az etnikai, gazdasági és történelmi érvek (ennek legjobb bizonyítékát épp a trianoni magyar–szlovák határ szolgálhatja), s elismerve azt, hogy a közép-európai térség határainak 1938-as átszabásában a német birodalmi szándékok és agresszív lépések kiemelkedő szerepet játszottak, mégis azt kell mondanunk, hogy az első bécsi döntés által meghúzott határra Hetényi érvei nem érvényesek. Bárki volt is az, aki az új határvonalat november 2-án kihirdette, arról, hogy hol húzódjon ez, nagyrészt az előző hetek magyar–csehszlovák szakértői tárgyalásai döntöttek, mégpedig az 1910-es népszámlálás statisztikáit alapul véve. Sőt az új határok nem csupán az oly sokszor bírált 1910-es adatokkal voltak összhangban, hanem a magyar–szlovák határ legtöbb szakaszán a valós etnikai helyzettel is. Persze a bécsi döntéskor meghirdetett határok sem voltak ideálisak, és sok esetben ellentmondottak a közlekedési és gazdasági szempontoknak, egyes régiókban pedig az etnikai elveknek is – de azt, hogy törekedtek az etnikai elvek érvényre jutásának, nem lehet tagadni.

Hetényi könyve számos olyan mozzanatra hívja fel a figyelmet, amely eddig elkerülte a szlovák vagy a magyar történetírás figyelmét, valamint számos olyan információt oszt meg velünk, amelyre őszintén rá tudunk csodálkozni. Például arra, hogy 1942-ben Késmárkon és Iglón magyar óvoda működött, vagy arra, hogy Triangi grófnak köszönhetően 1943-ban Korponán magyar közkönyvtár létesült. A szlovák történetírók közül talán Hetényi az első, aki a máig tisztázatlan körülmények között, a Hlinka-gárdisták fogságában életét vesztő Bikszárdy Vince történetét megemlíti. De azt is jelzi könyvében, hogy a zsidó vagyon árszításából a szlovákiai magyarok is részesedtek. (31. p.) Az általa közölt adatok szerint ugyanis

a Pozsonyban 1940 nyaráig árszított 43 zsidó üzemből 5 magyar kézbe került, ami nagyjából megfelelt a magyaroknak a Pozsony összlakosságához viszonyított arányának. Felvetődik tehát a kérdés, hogy volt-e ebben szerepe a Magyar Pártnak és Esterháznak, hiszen Esterházy 1938 októberében a lefoglalt szabadkőműves vagyonból is részt kért a Magyar Párt számára – igaz, sikertelenül. Olyan kérdés ez, amelyre ma még nem ismerjük a választ, de mint megannyi, a Martin Hetényi könyvében található inspiráló mozzanat esetében, ezt is érdemes lenne tovább kutatni.

Összességében tehát Hetényi kolléga könyve széles körű levéltári kutatásra, a szlovák és magyar nyelvű szakirodalom szinte hiánytalan ismeretére épülő gondos, a szakmaiságot minden más szempont elé helyező munka. Olyan dolgozat, amely nem csupán arra alkalmas, hogy a szlovák olvasó az eddiginél hitelesebb képet kapjon a szlovákiai magyarok történetének egy szakaszáról, hanem arra is, hogy bennünket, szlovákiai magyarokat mélyebb önismeretre készítessen. Hiszen keveset tudunk a Szlovenszkoí Magyar Pártól, amely egyszerre volt áldozata a tisói totalitárius rendszernek, de ugyanakkor annak egyik fogaskereke is.

Simon Attila

Kiczková, Zuzana–Szapuová, Mariana (eds.): Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy. Bratislava, Centrum rodových štúdií, Univerzita Komenského, 2011, 510 p.

A szlovák gendertanulmányok első felsőoktatási tankönyvét jelentette meg a pozsonyi Comenius Egyetem Társadalminemtanulmányok Központja. A könyv bemutatása előtt érdemes kitérni a központ és a könyv elnevezésére/címére, amely olykor még a tudományos közvélemény számára sem egyértelmű. A gender studies a társadalmi nemek kutatásával, vagyis a nemek társadalmi szerepének kutatásával foglalkozik a tudomány minden szakterületén, kezdve a filozófiától, az irodalmon, a szociológián, a pszichológián, a politológián át egészen az orvostudományig. A szlovák elnevezés az angol mintájára alakult

ki, ugyanis az angol nyelvben megkülönböztethető a biológiai (sex) és társadalmi nem (gender). A szlovákban ugyanígy különbözőképpen nevezhető meg a kettő (a pohlavie és a rod szavakkal). A magyar nyelvben erre nincs lehetőség, ezért vagy a gender, vagy a társadalmi nem, társadalmi nemi szerepek fogalmak használatosak a kutatási terület megnevezésére.

A Szapu Marianna és Zuzana Kiczková szerkesztésében megjelent tankönyv a Genderkutatási Központ tízéves tapasztalatai alapján jött létre. A központ Szlovákiában elsőként kezdett foglalkozni tudományos szinten és egy tudományos intézmény keretein belül a társadalmi nemi szerepek, a nemek közti kapcsolatok, a nemi identitások kutatásával, s egyben tanításával. A társadalmi nemet úgy tekintik, mint a szociális kapcsolatok konstitutív részét, amely a nők és a férfiak közötti különbségek, különbségtételek meghatározásának és megnevezésének konceptuális eszköze. Egyúttal és elsősorban pedig a nemek közötti aszimmetrikus hatalmi viszonyok kifejeződése. A genderkutatás lehetővé teszi a konkrét, történelmi gyökerű egyenlőtlenségek elemzését, és megkérdőjelezni a hierarchikus rendszerek létjogosultságát, amelyek a női nem diszkriminálásához vezetnek.

A központ fennállásának tíz éve alatt több kutatási feladatot valósított meg, kiadványokat jelentetett meg, és nem utolsósorban folyamatos képzést nyújtott először a filozófia tanszék, majd a bölcsészkar, s később az egész egyetem hallgatói számára választható tantárgyak formájában. Közülük néhány a felsorolás szintjén: feminista filozófia, feminista episztemológia, nemi identitás, nemi sztereotípiák, nemi szocializáció, a feminista gondolkodás története, a nők elleni erőszak, a szépségkultusz következményei.

A központ tagjai munkájuk két aspektusát tartják meghatározónak, amely végigvonul minden tevékenységükön. Ezek az interdiszciplinaritás és a kritikai gondolkodás. Munkájuk során az egyetem több tanszékével együttműködnek, továbbá olyan más külföldi és belföldi intézményekkel és civil szervezetekkel, amelyek szintén a társadalmi nemek témáját tekintik fő profiljuknak.

Maga a tankönyv huszonhárom fejezetből áll, annak megfelelően, hogy melyek azok az alapvető témák, amelyekkel az egyes kurzusokon foglalkoznak. A fentebb már említett témákon kívül ezek a következők: a genderérzékeny nevelés; a nyilvános és a magánszféra kapcsolata; az anyaság mint feminista kutatási téma; férfiak, apák és nemi egyenlőség; a nők reprodukciós és szexuális jogai; a feminista politikai elmélet problémaköre; a queer és az identitás aláásása; a tudomány feminista kritikája; a feminista irodalomtudomány és a „női írás”; a képzőművészet és a feminizmus; a nemi egyenlőség és a média; a gender mainstreaming mint a nemi egyenlőség stratégiája.

A szerzők különféle szakterületek művelői, s a könyv előszava szerint a szerkesztésben is részt vettek, tehát nem csupán egyes fejezetek külön-külön megalkotásáról van szó, hanem arról, hogy a könyv tervezésétől kezdve egészen a megjelenéséig a szerzők szoros munkakapcsolatban álltak egymással, kölcsönösen reflektáltak egymás írásaira, s így egy teljes, összefüggő képet sikerült kialakítaniuk a témáról.

Példaként vegyük A sztereotípiák hatalma című fejezetet, amelynek szerzője Zuzana Kiczková, a filozófia tanszék docense. A nemi sztereotípiák olyan általánosan elfogadott vélemények, normák, amelyeket mint kívánatos vagy nem kívánatos tulajdonságokat a nőies vagy a férfias kategóriába sorolunk. Kiczková egy szlovákiai felmérésből indul ki, amely szerint az „igazi férfi” jellemzői: anyagi biztonságot nyújt családjának, önállóan dönt, ő a család feje, vállalkozó szellemű, fizikailag erős, munkájában kitűnni vágyik. A nőkre jellemzőnek tartott tulajdonságok közül is kiemel néhányat: a nő vezeti a háztartást, gyöngéd, érzékeny más problémái iránt, kellemes a fellépése, szép. Ezek az egyszerűsített nő- és férfiképek alkotják a sztereotípiák hierarchikus rendszerét, amelyben a férfiakra jellemző tulajdonságok értékesek, a nőkre jellemzőek pedig kevésbé azok, mivel a hatalom gyakorlása az évszázadok során férfiközpontú volt, s ezek a sztereotípiák ma is élnek. A sztereotípiák deskriptív és preskriptív módon is működnek, tehát nemcsak alkalmazzuk a jellemző-

ket a férfire vagy a nőre, hanem elvárásainkban is ezekhez az elképzeléseinkhez igazodunk.

A patriarchátus hatalmi viszonyain belül a sztereotípiák bináris opozíciókként működnek. Az egyenlőtlenség rendszere nap mint nap reprodukálódik, hiszen fenn kell maradnia. S miután bizonyos jellemzők csak a férfival vagy csak a nővel kapcsolatban fordulnak elő, bizonyos idő elteltével úgy tűnik, ez a természetes világtrend, az alapvető és nem változtatható rendszer. Ebben a rendszerben működhet azután a hatalmi hierarchia, amely a nőket a magánszférába, a férfiakat pedig a nyilvános szférába helyezi. A probléma megoldása az „individualizáció” megerősítése, ami azt jelenti, hogy legyen minden egyes embernek lehetősége arra, hogy saját életképének kialakításához a férfiasnak és nőiesnek nevezett tulajdonságok közül melyeket választja magáénak.

A tankönyv egyik pozitív hozadéka lehet, hogy az egyes fejezetek elolvasása új szempontokkal ismerteti meg az olvasót, hiszen a feminizmus, a feminista kritika fontos célja az, hogy láthatóvá tegye a társadalom rejtett működési mechanizmusait, felismerhetővé tegye problematikuságát és mindazoknak a jelenségeknek a megváltoztathatóságát, amelyeket addig természetesnek és magától értődnék tartottunk.

S még egy gondolat Szapu Mariannától *A feminizmus változatai: betekintés a feminista gondolkodás és a nőmozgalmak történetébe* című fejezetből. Mivel a könyv egyik céljaként is azt határozták meg a szerkesztők, hogy a feminizmus szó pejoratív értelmét megváltoztassák, a feminizmus célja a férfiak és a nők közötti mindenféle egyenlőtlenségek felszámolása, és olyan feltételek kialakítása, amelyek a nemi egyenlőség és igazságosság alapján épülnek fel.

A könyv egyedülálló „a maga nemében” a szlovák és a cseh tankönyvpiacra, de a „tudományos piacon” is. Elsőként készült ugyanis egy olyan összefoglalás a gender studies témában, amely tankönyvként, tudományos munkaként s laikusok számára is olvasható könyvként is megállja a helyét, és egyedülálló azért is, mert hazai szerzők tollából, elméleti

tudásuk és tízéves tanítási, kutatási, gyakorlati tapasztalatuk felhasználásával íródott. A könyv fejezetei különálló részekként is olvashatók, de utalásokat is találunk bennük egyéb fejezetekben kifejtett témákra. A szöveg egésze pedig aktuális áttekintést nyújt a szlovák genderkutatások és az oktatás helyzetéről.

Bolemant Lilla

Csörsz Rumen István: Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840. Budapest, Argumentum Kiadó, 2009, 222 p. /Irodalomtörténeti Füzetek, 165./

Ki lehet a házigazda, és ki a vendég? Milyen szimbiotikus kapcsolat alakul ki közöttük? Milyen változásokat figyelhetünk meg a felszínen és a mélyebb rétegekben? Mi történik a kihazasított egyedekkel? Hogyan működnek a tektonikus vagy eróziós hatások? Mi történik a belső potenciállal? És mindez a szövegek (az irodalom) világában...

Csörsz Rumen István monográfiája sajátos stílusban és példákkal szemléltetve közelíti meg a közköltészet témakörét. A szerző irodalomtörténészként, régizénész szemmel, nemritkán természettudományi példákkal szemléltetve feszegeti a „magas” irodalom és a folklór közt elhelyezkedő *közkeletű* és *köztes mivoltú* irodalom jelentőségét, melyről az irodalomtörténet-írás mindmáig nem igazán akar tudomást venni, hiszen ez számos már meglévő tény újragondolását, ártértékelését hozná magával. A szerző másfél évtizedes kutatásai során összegyűjtött adatokat, eredményeket összesít a kötetben (széles palettájú bibliográfiai függelékkal), miközben mindvégig kérdésekkel és megjegyzésekkel vonja be fejtegetéseibe a befogadót. Elsősorban olyan olvasókra számít, akik további kutatásaik során vizsgálható aspektusként tekintenek majd a kötetben felvázoltakra.

Már a könyv borítója is jelzi, hogy a monográfia a textológiai kérdések mellett zeneelméleti és zenetörténeti összefüggésekre is rámutat majd: a közköltészeti darabok nagy része ugyanis énekeskönyvekben hagyományozódott az utókorra, a szövegek gyakran énekelt

formában hangzottak el (és variálódtak), a metrikai szempontok vizsgálata pedig hozzásegíti a kutatókat a szövegek közötti tartalmi hálózat földterítéséhez is (pl. Bocskor-kódex). Az impozáns borítón a *Makói énekeskönyv*, egy 19. század második feléről származó *omniárium*, egy 1833-as *lengyel kottásgyűjtemény* és a 20. századi *Máté János fazekasvarsándi vőfélykönyvének* borítója mellett egy hegedű hangolófeje és egy boroskupa is látható, melyek a közköltészeti szövegek terjesztési közegére és populáris jellegére utalnak. Ami a könyv szerkezetét illeti, a szerző bevezetővel s egy elméleti áttekintéssel indít, melyben az aktuális problémakört és a monográfia célegységeit felvázolva a közköltészet által nyújtott (gyakran még kiaknázatlan) lehetőségeket és azok kiterjesztését is ecseteli. A következő fejezetek a 18. századi források tipologizálásával, majd konkrét szövegek metrikai és zenei összefüggéseivel foglalkoznak (nótajelzések mögötti intertextusok), végül textológiai kérdések kerülnek terítékre (a szövegcsalád fogalmának átértékelése, egymást megszólító versrészeket, kontamináció). A könyv utószavában a bevezető gondolatmenetéhez hasonlóan a szerző az olvasottak továbbgondolására buzdít és további ötleteket ad, mintegy „*kedvcsinálónak további kutatásokhoz*”.

Csörsz Rumen István a monográfiában Kerényi Ferencnek állít emléket, és idézi is a kétszeres Madách-díjas irodalom- és színház-történész szavait, akinek elsőként sikerült behoznia a közköltészet fogalmát az irodalomba. A kifejezés használatát nem egységes (gyakran kommentárokat igényel), de a megnevezés a különböző, egymással gyakorta szembenálló nézetek ellenére is nagyon találó: átmeneti szövegegyüttest jelöl, a szövegek köztes jellegére és egyben azok közkeletűségére is utal (a német *Populärpoesie* szóból származik, ám a német és magyar kifejezések nem teljesen fedik egymást). A monográfia szerzője a Küllös Imlóval együtt kitalált metaforával jellemzi a közköltészetet, mely szerint egy *U alakú közlekedőedényt* kell elképzelnünk vagy a *rendező-pályaudvar vágányait*, melyen a szövegek a műköltészet és a szájhagyományozó folklór között vándorolnak. A közköltészet feladata az volt, hogy a két hagyo-

mány között folyamatosan közvetítsen, miközben mindkettőből sokat merített, s továbbörökítette őket. Olyan nyílt szövegekről van szó, melyek szöveggazdái a *csúcsértelmiségiek* mellett *legfőképpen a diákok, katonák, céhlegények, nemes- és polgárasszonyok* voltak, akik elsősorban önmaguk szórakoztatására gyűjtötték és jegyezték le saját ízlés szerint megválogatva az általuk értékesnek és régi-nek tartott szövegeket (még nem tudatos szerkesztésről van szó, és a régiség itt nem történeti kategória). Később Pálóczi, Szirmay, Csokonai és Jankovics Miklós a közköltészet rögzítésére törekedve már tudatos szerkesztői elveket is követ, de ez nem tekinthető a népköltészeti gyűjtés közvetlen elődjének. A monográfia szerzője hangsúlyozza is, hogy a közköltészet emlékeiben nem a népdalgyűjtés előzményeit vagy régi megfelelőjét kell keresnünk (bár tudjuk, hogy néhány alkotás ezek közül Erdélyi János korában folklorizálódott). A könyv szerzője igyekszik kiiktatni (illetve átértelmezni) a szövegrontás kifejezést, mellyel az előzőekben felvázolt folyamatokat sokáig illették (pl. Rimay is). Hasonlóan vélekedik a Szilágyi Ferenc által *fattyúversszaknak* nevezett *vendégszövegekről* is (vándorstrófák), melyek a szövegen belüli kontaminációk gyakori példái a közköltészetben.

Fontos megemlítenünk, hogy a közköltészet fogalomnak is létezik *szűkebb* (anonim, írott variánsokban élő versrepertoár) és *tágabb értelmezése* is (minden szöveg, amely bekapcsolódik a kéziratos hagyományláncba). Ez utóbbiba az ismert szerzők szövegei is beletartoznak, melyek az idő során „kiházasodtak” és nyílt szöveggé váltak. A közköltészeti alkotásoknál 2 alapelv (folyamat) érvényesül: a *variogenezis* és a *topogenezis*. Az előző nyílt szöveggé változtat (pl. vesszorok átírása, vándorstrófák összeláncolása, nótajelzés alapján való kapcsolatkeresés), az utóbbi esetében pedig topikus viszony alakul ki a szövegek között (pl. retorikai hasonlóságok). A továbbhagyományozódás szempontjából a közköltészeti alkotások ponyvanyomtatványokon, énekeskönyvekben és főképpen kéziratos formában maradtak fenn az utókor számára. A legtöbb esetben nehéz meghatározni (szinte lehetetlen), hogy melyik volt az elsődleges for-

rás, kit tekinthetünk „házigazdának”, s a kutatóknak nem is ez a céljuk. A közköltészet gyakran önszabályozó rendszerként is működött, volt idő, amikor a szövegeket átírták, szerkesztették, de volt, amikor saját maga is szerkesztődött (ezt a műköltészeti és folklórszövegek szoros interaktív kapcsolata tette lehetővé). Ezeknél a szövegeknél a dallam és a nótajelzés is fontos vizsgálati szempont lehet. A *dallamot összekötő, konstans elemnek tartották, amely mederben tartotta a szövegek burjánzását*. Az intertextuális hálózat a dallamok és a nótajelzések között is gyakori kapcsolat-teremtő egység volt (de a korban több szöveg volt használatban, mint dallam). A szövegcsalád fogalom csak a variogenetikus térben vizsgálható. Tagjai tartalmazási relációban vannak egymással (rész-egész viszony, mellérendelő), s a rendszer sohasem lehet teljesen zárt. Gyakran a versek nyitó és záró szakasza különül el a többitől és variálódik. A vándorstrófák keringése hatással lehet a műfaji besorolásra is (gyakoriak az átmeneti műfajok). A szöveg határain belüli változás lehet: *lexikai* (szóalakváltozás, szavak cseréje, objektivizálódás), *strukturális* (a szövegek megcsonkítása, zanzásítás, rövidítés), *formai* (stílus, dallam) és *műfaji* (topogenetikus relációban – parafrázis/inverzió/travesztia).

A szerző fejtegetései során többször is kitér a közköltészet létmegtározására: feltételezi a kérdést, vajon érdemes-e kutatni ezt a tudományterületet, és értelmezhetjük-e egyáltalán az irodalomtörténet szempontjai szerint. Bár konkrét választ nem kapunk, a sorok közül kiolvasható, hogy a szerző szerint milyen célt szorgálhat a közköltészet. Amellett, hogy

(Horváth Iván szavait idézve) a szövegek egyetlen *túlélési lehetőségeként* tartjuk számon, több műköltészeti alkotás (pl. Amade, Faludi, Gvadányi, Csokonai, Petőfi, Arany) forrásait és recepcióját sem érthetjük meg, ha nincs legalább vázlatos képünk a közköltészetéről, hiszen műveik gyakran a populáris hagyománylánc elemeiként váltak közismertté. Ezenkívül a közköltészeti kutatás a *középkori világi líra közköltészeti jegyeinek részleges integrációját is lehetővé teszi, és a korai újkor ellentmondásos magyar irodalomszemlélethez is kereteket adhat*.

Az RMKT XVIII. századi sorozatának eddig megjelent közköltészeti kötetei mellett (2 kötet, a 3. előkészületben), melyekben az összegyűjtött szövegek kritikai kiadását megelőzően bevezetőként egy-egy betekintést is kapunk a közköltészet világába, Csórsz Rumen István monográfiája számít a legátfogóbb szakirodalomnak ebben a témakörben. A szerző nemcsak elméleti síkon közelíti meg a szóban forgó problémakört, hanem kísérletet tesz példákön történő bemutatására is; mindeközben ösztönözi az olvasót (kutatót) a felvetett kérdések továbbgondolására és további kutatásokra. Ahhoz, hogy a 18. századi szövegek szoros interakcióját megértsük, a kor elvárásai horizontját mérlegelhessük és a későbbi korok alkotásait értékelni tudjuk, nem tekinthetünk el az irodalomtörténetünk fontos szegmensét képező közköltészeti alkotásoktól, melyek megismeréséhez ez a remek monográfia kiváló segítséget nyújt.

Brutovszky Gabriella